

О.В. Гурна, О.Б. Чайковська, М.І. Чумарна

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Конспекти уроків

4 клас

*До підручника «Українська мова та читання»
4 клас. Частина II
(автора М.І. Чумарної)*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

Рецензенти:
доцент, доктор педагогічних наук
Онишків З.М.
вчитель вищої категорії, вчитель-методист
Богайчук Р.В.

Гурна О.В.

Г 95 Літературне читання : конспекти уроків : 4 кл. [до підр. «Українська мова та читання». 4 кл., Ч. II / авт. М.І. Чумарна] / О.В. Гурна, О.Б. Чайковська, М.І. Чумарна. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2023. — 224 с.

ISBN 978-966-10-7070-6

У посібнику подано розгорнуті конспекти з літературного читання, зміст яких відповідає Державному стандарту початкової освіти, Типовим освітнім програмам та підручнику «Українська мова та читання. 4 клас» (Ч. 2) (автор М.І. Чумарна). Пропонуються зразки бесід, вправи на розвиток мовленнєвої діяльності, мовні ігри, вправи на розвиток техніки читання, цікавий додатковий матеріал.

Для вчителів початкових класів і студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 821.161.2:371.32

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Читанка для 4 класу — підручник, який узагальнює світоглядні уявлення дитини, здобуті в початкових класах, закріплює навички читання, всебічно поглиблює вміння вдумливо працювати як з літературним текстом, так і з науково-пізнавальним.

Читанка має особливу місію не лише у навчанні дитини, а й у вихованні її почуттів, розвитку творчості, художньої уяви.

Пропонований вам посібник створений для сучасної дитини, яка має доволі широке коло зацікавлень, багатий кругозір, вміє працювати з електронними носіями інформації. Головна її особливість — цілісність і послідовність у розвитку основної ідеї: виховання мудрої і відповідальної особистості, яка пізнає себе і світ довкола від найперших уявлень людства про природу світу, розкриває глибинні пласти міфотворчості і фольклору. Від усвідомлення величної місії людини в земному світі дитина переходить до основних сторінок історії рідного краю, відкриває для себе світ лицарства, пізнає звичаї і традиції рідного народу.

Підручник «Українська мова та читання» (Ч. 2) для 4 класу М.І.Чумарної створений за авторською концепцією цілісного всебічного творчого розвитку дитини і повністю відповідає вимогам чинної навчальної програми. Тексти, подані в ньому, не лише навчають дитину працювати з художнім текстом, поглиблюють вербальний розвиток дитини, а найперше — творять в її уяві цілісний образ світу, в якому живе сучасна людина, розширюють коло уявлень про походження нашої планети, всіх живих створінь. Кожен розділ підручника послідовно розвиває і поглиблює зміст попереднього. Засобами міфу, казки, притч та інших видів народної творчості в учнів виховується почуття відповідальності за власні дії і вчинки, за майбутнє нашої землі. Ненав'язливо з першого рядка звучить тема значущості слова, рідної мови в житті людини, глибокої та усвідомленої любові до батьківщини.

Розвиток зв'язного мовлення в підручнику забезпечується великою кількістю різножанрових текстів, які дають можливість учням розрізняти види художнього мовлення, самим творчо працювати з текстами, виділяти основну думку та ідею твору.

Літературознавча пропедевтика забезпечується творчими завданнями, які дають можливість учням всебічно аналізувати характери літературних персонажів, їхні мотивації, давати морально-етичну оцінку поведінці героїв казок та оповідань, самостійно визначати різновиди художнього мовлення і вміти їх використовувати в самостійній творчості.

Словникова робота з текстами значно поглиблена завдяки введенню у підручник електронної версії допоміжного навчального матеріалу, вміщеного на диску, — електронної бібліотеки та відеотеки, картинної галереї, і найперше — електронного тлумачного словника української мови, інших допоміжних засобів візуалізації та аудіалізації художнього мовлення. Такий підручник з електронним додатком для учнів початкової школи в Україні видається вперше.

Пізнавальна функція підручника дуже широка: в ньому охоплено різні аспекти знань про природу світу, культуру та міфологію різних народів, особливу увагу приділено творам сучасних українських та зарубіжних письменників, які розширюють понятійне коло учнів засобами пригодницького та фантастичного жанрів.

Патріотично-виховна лінія читанки простежується у кожному розділі через послідовне поглиблення теми відповідальності літературного героя і юного читача за збереження природи та духовних скарбів рідного краю.

Зважаючи на новизну і змістову складність деяких текстів, особливо в перших розділах, подаємо методичні рекомендації для поглиблення їх розуміння. Конспекти уроків конкретизують форми роботи з учнями на уроці.

Кожна людина має усвідомлювати, що світ не існує поза її свідомістю. Він живе без нас, але в свідомості людини проявляється лише з народженням. Кожна людина бачить і сприймає світ по-своєму, виділяючи в ньому найважливіші речі, явища, поняття. Тому всесвіт кожної людини — унікальний і неповторний, і марно в народі кажуть: «У кожного — своя правда».

Але існують універсальні закони світу, які дитина має засвоювати і розуміти змалечку. І найкращим «підручником» для вивчення цих законів є казка, міф, а також живе споглядання явищ природи.

Читанка не випадково починається з вірша Дмитра Павличка «Рідна мова»: свідомість людини, світ її думок, почуттів, емоцій — це світ мови. Кожна дитина має ще в ранньому віці засвоїти, що її маленьке «Я» насправді дуже велике: в ньому закодовано досвід усіх попередніх поколінь, з нього виростають всі наступні покоління. Кожній людині в цьому світі визначено особливу місію, і повноцінно вдається її здійснити тому, хто усвідомлює просту істину: «Я» людини складається з чотирьох основних проявів — «Я» (власне «я» в тілі), «Я» — сім'я, родина, «Я» — частка народу і «Я» — частка людства.

«Скажи собі, дитино, хто ти є», — і відповідь має звучати: «Я є дитя Боже». А з цього усвідомлення має вирости відповідальність за своє життя, вчинки, дії і думки. Усвідомлюючи себе дитятком Божим, кожна дитина повинна щомиті пам'ятати, що хоча вона й не бачить свого творця, а лише його творіння, Він її завжди бачить і чує її слова, думки, відчуває любов чи ненависть. Бо Він споконвіку живе в душі людини як Слово. Бог є Слово, і кожна людська думка є відображенням Його думок. Тому, пам'ятаючи про це, «допоки в серці буде рідна мова», — людина може подолати всі випробування в житті.

У багатьох логічно постає питання: чому саме рідна мова? Хіба не важливо, якою мовою розмовляти?

Рідна мова передається людині генетично. Якщо декілька поколінь в роду розмовляли однією мовою, то ця мова вже є для дитини «ключем» до генетичного коду свого роду, оберегом. Відомі факти, коли дитина змалечку «атакується» одразу кількома різними мовами. Це може привести до психічних зрушень і зниження розумової діяльності. Бо раннє вивчення іноземних мов до часу, коли в дитині природно формується «мислене дерево» рідної мови, нагадує прищеплення чужорідних ростків до ще не сформованого стебельця незрілої рослини.

Пригадайте слова геніального Павла Тичини про рідну мову: «Бо то не просто мова, звуки, не словникові холоди: в них чути піт, і біль, і муки, — чуття єдиної родини».

Ми часто наголошуємо на крилатому вислові «Мова — душа народу», але практично акцентуємо лише на комунікативній функції мови. Комунікативну функцію може виконувати будь-яка інша мова, а от функцію рідної душі не замінить ніщо...

Роль мови в людині настільки глобальна і всеоб'ємна, що недаремно ідею сили і значимості слова в розбудові людського «Я» проводимо через весь підручник.

Коли і як виникла мова? Ніхто сьогодні не може цього точно засвідчити, але вся світова міфологія стверджує, що людина була народжена з думок Бога, і вони засіялися у ній як Мова.

Всі живі створіння мають засоби комунікації: рослини спілкуються запахами, кольорами, тонкими вібраціями своїх листочків, птахи і тварини мають звукову сигнальну систему. Але мова людини наповнена думками Творця, — і вона зрозуміла всім живим створінням.

Міфи різних народів стверджують це по-різному, а одна з давніх східних легенд розповідає, що коли Бог створив світ, дав кожній речі імена. Так виникла Мова. А потім навчив цієї Мови першу людину і сказав ангелам поклонитися їй. Вони були вражені — адже людина значно далі стоїть від Творця, ніж Його найперші слуги. Тоді сказав Бог: «Назвіть імена сотвореного». І ангели не змогли назвати, а людина змогла. І тому поклонилися ангели людині.

Зверніть увагу в текстах біблійно-міфологічного змісту, що найпершу роль у творенні світу відіграє саме Слово. «І сказав Бог», — так починається кожна тема Творення у Книзі Буття. Все збувається по сказаному Богом Слово.

Подібно розкривається роль всетворящего Слова у карело-фінському епосі «Калевала». Перший чоловік-творець Вяйнемейнен іде по світу і співає — і за кожним його словом народжуються гори, ліси, постають видолінки, зелені луки. Одна з легенд розповідає, що колись Праматір світу народила все суще, виспівуючи барвистий світ довкола себе.

Українська міфологія — мабуть, найдревніша міфологія світу. Ми звикли слово «міф» вживати у контексті грецької чи римської епічної спадщини. Слід зазначити, що особливої різниці між цими жанрами нема, все залежить від того, яка назва найчастіше побутує на тій чи іншій території. Оскільки слово «міф» (мітос) грецькою означає казка, переказ, оповідання — про минуле, навколишній світ, де описано події за участю богів, демонів і героїв та історії про походження світу, а в писемній літературі найчастіше побутують саме історії грецьких богів, тому слово міф виділяється як окремий жанр. Але насправді українські казки — це теж міфи про героїв нашої землі, і давні перекази про героїв Іллю Муромця, Добриню Микитовича або Олексія Поповича слід розглядати як міфи (так само, як міфи про подвиги Геракла).

Найдавнішими у світовій міфології є так звані космогонічні міфи — алегоричні розповіді про закони творення світу. Український міф про Білобога і Чорнобога належить саме до таких міфів, у яких дуже точно передано ідею єдності світу в його дуальній природі. Білобог — небесна, духовна іпостась Рода-Вседержителя: він приносить у світ зерно, а зерно — це символ задуму, ідеї, засіву думки (проведіть аналогію із притчею про сівача із Євангелії). Білобог приносить у світ безсмертні душі, які світлим іскрами злітають у небо.

Чорнобог — це володар земних створінь: він приносить жменьку землі, засіває її на дні океану і піднімає на поверхню земну сушу. Саме Чорнобог стає творцем матеріального світу. Але душі, які належать Чорнобогу, тобто землі, уже не здатні підніматися в небо: вони розповзаються гадам по землі і злітають чорними круками. Але вони теж безсмертні, сказано в міфі, бо теж є часткою Рода-Вседержителя.

В міфі не сказано, що Білобог є добро, а Чорнобог — зло. Як не можна сказати, що добром є день, а злом — ніч. Міф говорить про дуальну природу світу, в якому є і світло, і темрява, і правда, і кривда, і життя — і смерть. А людській душі дається вибір: чи її душа хоче жити у світлі білобожої правди і прагнути злетіти в небо, чи поглинутися жадібністю накопичення земних благ, заздрістю й ненаситністю земного існування, — і по смерті не мати сили легко піднятися в небо.

А про це вже розповідають усі казки так званого побутового змісту, в яких завжди виступають героями жадібний багач та щирий і правдивий бідняк.

За усталеною традицією, українські оповідання про героїв нашої землі, про чарівні превтілення й героїчні подвиги називаємо казками, билинами, бувальщинами й легендами, а всі історії про створення світу — міфами. Окремі міфи складаються у міфологію того чи іншого народу, яка лежить в основі характерного для нього світогляду. Тому до поняття «українська міфологія» включаємо і казки, і пісні епічного характеру, в яких оспівується тема світотвору, — колядки, щедрівки, гаївкові забави. В них відображається дуже глибокий світ релігійних та світоглядних уявлень наших пращурів, який дуже часто вписується в коло сучасних наукових уявлень.

Виходячи з цього, недоцільним вважається називати казками побутові оповідки — на взірць «Язикатої Хвеськи» чи історій про жадібного багатія. Це — фольклор, в якому відображаються характери та побут людей зовсім недавнього часу, а казка своїм корінням сягає початку світу.

Окремий вид повчальної, релігійно-філософської усної народної творчості — притчі. «Відкрию у притчах уста свої, розповім про тайни від початку світу», — сказано в Євангелії. Виявляється, за побутовою оболонкою притчі Христос, учитель всього людства, приховав великі таємниці Божого творення: «Притча про сівача», «Про гірчичне зерно», «Про робітників у винограднику», «Про Царство Боже», — всі вони містять в собі знання про принципи творення світу і закони взаємодії людини з Богом. 12 Христових притч склали основу Його вчення і ось уже понад дві тисячі років змінюють свідомість людей.

Легенди як жанр мають значно менше смислове наповнення: це швидше метафоричні, поетичні історії, які рідко бувають пов'язані з конкретними історичними подіями. Але в них теж відображений досвід спілкування людини з природою.

Байка, як слушно зауважує Франко, — це своєрідне намагання людини заховати свої шкідливі звички за поведками звірят. Але саме цим байка інколи завдає шкоди дитячій свідомості: діти по своїй природі дуже правдиві. Вони ще не розуміють таких форм неправди, як жарт чи байка. Сучасні діти, які уже звикли в такому віці читати енциклопедичні книжки, дивитися документальні фільми про життя тварин, не так охоче сприймають байку, яка не зовсім їм зрозуміла. Тому байки варто подавати паралельно з науковими даними про характер чи поведки тієї чи іншої тварини.

Детальніше зупиняємось на тематиці саме перших двох розділів, які насичені доволі складним міфологічним матеріалом. Логічне продовження тема відповідальності людини за подарований їй світ розкривається у розділі «Я світу у пригоді стану». Адже це — основний закон всіх героїчних українських казок: світ розкриває свої багатства перед тим, хто здатен проявити любов, милосердя і доброту до усіх царств природи. Другий закон казки — закон вільного вибору життєвої дороги: «Добрий козак завжди по волі ходить».

Третій закон яскраво виражений у казці про Іллю Муромця: «Сила твоя — від рідної землі». Цією силою не можна вихвалитися, бо істинна сила людини — у її правдивому відкритому серці.

Закон єдності людини з природою полягає в усвідомленні того, що всі створіння підлягають Божій справедливості. Тому наступний розділ називається «Ми — однієї крові». Це — цитата з геніального твору Ред'ярда Кіплінга «Мауглі». Фрагмент цього твору подається в читанці для позакласного читання. Діти повинні розуміти, що у тваринному й рослинному світі теж проявлена батьківська любов до дитини. Тут людина повинна бути особливо обережна — бо природа не завжди може захистити себе. Тому для справжньої людини, яка прагне навчитися любові до людей, так важливо вчинити те, до чого закликає поет Б.-І. Антонич: «Навчися лісової мови із книги лисів та сарнят». Добре, якщо є можливість провести хоч один урок на природі, вслухаючись у звуки довколишнього світу. Адже сучасні діти так мало слухають живі голоси довкілля!

Цей світоглядний блок творів, які спонукають дитину побачити і відчутти себе в оркестрі всесвіту, логічно продовжується темами, які розкривають активну дію людини серед природи: це виникнення писемності в її різновидах, початки державотворення і творення книжної культури. І святий обов'язок не лише творити, а й захищати рідну землю, розкривається у розділі «Геройському роду нема переводу».

Вперше у шкільному підручнику подається уривок із захоплюючого твору маловідомих авторів про українську робінзонаду. В нинішній час дуже важливо повернутися до забутої і відкинутої радянською системою освіти літературної спадщини, яка вносить у життя дітей заряд оптимізму, віри у власні сили.

«Фантастичні мандрівки у світі чудес і в космосі» — найбільш ваговитий і насичений розділ, в якому вміщені уривки з найкращих творів світової класики, а також сучасні твори українських письменників, які відповідають зацікавленню сучасних маленьких читачів. Саме завдяки прочитанню цих творів можна заохочувати дітей до власної творчості, фантазії. Адже метою літературного виховання є не вторинне споживання й відтворення чужих думок та ідей, а розвиток творчого потенціалу самої дитини.

В «Літературному колі» учні зустрінуться зі знайомими іменами класиків української літератури і відкриють нові сторінки їхньої творчості. Вперше у підручнику подано маловідомий твір Павла Тичини — «Як Дуб із Вітровієм бився». Цей твір написаний в період другої світової війни, і автор показав незламну силу українського народу, про який в іншому творі він писав: «Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була». Твір дуже актуальний саме сьогодні, коли Україна знову вистоює в боротьбі проти лютого Вітровія.

«Я — твоя кровинка, Україно», — так називається останній розділ підручника, який поглиблено завершує наскрізну тему — тему любові до рідної земля.

Сподіваємось, що електронна версія підручника, вміщена на компакт-диску, а також конспекти уроків, розроблені Оксаною Василівною Гурною та Оксаною Богданівною Чайковською — вчителями вищої категорії Львівської спеціалізованої загальноосвітньої школи 1-3 ступенів №8 з поглибленим вивченням німецької мови, суттєво доповнять вашу радість спілкування з цією книжкою.

Марія Чумарна

**ОРІЄНТОВНИЙ КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН З ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ
ЗА ПІДРУЧНИКОМ МАРІЇ ЧУМАРНОЇ
І СЕМЕСТР
(3 години на тиждень)**

№ з/п	Тема уроку	Сторінки підручника	Дата
СВІТ НАРОДИВСЯ ДЛЯ МЕНЕ			
1.	Вступ. Ознайомлення з підручником. Дмитро Павличко «Рідна мова». Прислів'я.	1–4	
2.	Що більше ми пізнаємо світ, то більшим він стає для нас. Вступ до теми: «Світ народився для мене». Акровірш «Світ». Марія Чумарна «Осінні листя облітає». Загадка.	5–6	
3.	Ця мудрість пройшла крізь віки. «Казки, міфи і легенди про творення світу» (стаття в підручнику). Українська стародавня колядка «Коли не було з нащада світа». Давньоукраїнський міф «Род-Вседержитель, Білобог і Чорнобог».	7–9	
4.	Життя — це просто дивна казка, в яку приходимо лиш раз. «Як виникло життя на Землі» (стаття в підручнику).	10	
5.	Життя — це просто дивна казка, в яку приходимо лиш раз (продовження). «Сотворення світу» (з «Книги Буття» Старого Завіту).	10–13	
6.	... Бо прийшли ми у світ — любити! Прислів'я. Загадка. Микола Руденко «Думає сонце житом-пшеницею».	14–15	
7.	Народ скаже — як зав'яже. Перекази та легенди рідного краю. «Про велетів і майбутніх людей» (переказ). «Лелеки» (легенда). «Соловейко» (легенда).	15–17	
8.	Урок позакласного читання.		
9.	Ну й гарно все придумав Бог... Підсумок за темою «Світ народився для мене». Акровірш «Легенда». Дмитро Павличко «Звернення». Галина Кирпа «Ну й гарно все придумав Бог!». Підсумок за темою.	17–18	
Я НАРОДИВСЯ ДЛЯ СВІТУ			
10.	Як людина з'явилася на Землі... Вступ до теми «Я народився для світу». Акровірш «Людина». Марія Чумарна «Перші люди на землі».	19	
11.	Про перших людей. Із книги індіанців кіче «Пополь-Вух». Акровірш «Небо». Прислів'я.	20–22	
12.	З казки слова не викинеш. Українська народна казка «Яйце-райце».	23–29	
13.	Перша казка про творення світу. Українська народна казка «Яйце-райце» (продовження).	23–29	
14.	Із слова починається людина... Вислови про мову. Народна притча «Сила слова». Акровірш «Слово». Підсумок за темою.	29–30	
15.	Урок позакласного читання.		

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі,
придбайте, будь ласка, повну версію книги.